

УДК 123.1

**КЛАСИЧНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ
ТА СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ****CLASSICAL RATIONALITY
AND SOCIAL PHILOSOPHY**

Павлова Т. С.,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, Дніпровський
національний університет імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна),
e-mail: pavlova_tatyana@ukr.net,
ORCID: 0000-0001-7178-3573

Кисленко А. Г.,
аналітик з фінансової діяльності,
ТОВ «Протехнолджі»,
(Дніпро, Україна),
e-mail: kislenkoa@gmail.com

Pavlova T.,
Doctor of science (in philosophy), associate
professor, professor (department of philosophy),
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine),
e-mail: pavlova_tatyana@ukr.net,
ORCID: 0000-0001-7178-3573

Kyslenko A.,
financial analyst, LLC «Protechnology»
(Dnipro, Ukraine),
e-mail: kislenkoa@gmail.com

Тема раціональності не є новою, але є надзвичайно актуальною. На початку 21 століття змінюються ідеали і принципи філософських та наукових досліджень. Наука тепер не стільки відштовхується від емпіричних фактів, а оперує тими даними і фактами, які не доступні емпіричному досвіду, безпосередньо не спостерігаються. До таких теорій можна віднести теорії суперструн і теорію супергравітації. Теоретичні дослідження розвиваються значно швидше за практичні ті, що доступні досвіду. Таким чином формується нова раціональність в філософії і науці. Досвід тепер не розуміється широко і універсально, а більш характеризується як локальний, що має значення для якоїсь певної ситуації чи обумовленого об'єкту. Такі погляди потребують свого нового розуміння, дослідження, вони повертають нас до класичних уявлень про раціональність, точніше до того, як її слід інтерпретувати сьогодні у контексті соціального буття і знання, що постійно змінюється. Нове повернення до класичної філософської предметності: істини, добра, краси потребує свого пояснення в межах класичної раціональності. Метою роботи є дослідження раціональності на її класичному етапі розвитку, а також її вплив на соціальну філософію Нового часу. Уможливість сучасної науки тепер виражається у тому, що Всесвіт розуміється як дещо єдине, а теоретична діяльність розуму стає основним методом пізнання. Всесвіт існує не за механічними законами Нового часу, а за більш складними і багаторівневими принципами. Але звичайно поворот сучасної науки до античних принципів у пізнанні є лише умовним. Цей перехід чи повернення більш нагадує гегелівський рух духу від суб'єктивного через об'єктивний до абсолютного, де людське знання пройшовши певні етапи свого розвитку знов повертається до себе, але збагачене новим знанням і новим досвідом.

Ключові слова: раціональність, ірраціональність, розум, метод, мислення, парадигма, достовірність.

The topic of rationality is not new, but it is still very relevant. At the beginning of the 21st century, ideals and principles of philosophical and scientific research are changing. Science is now not so much repelled by empirical facts, as it operates with data and facts that are not available to empirical experience, are not directly observable. These theories include superstring theory and supergravity theory. Theoretical studies are developing much faster than practical ones that are available to experience. Thus, a new rationality is formed in philosophy and science. Experience is no longer understood broadly and universally, but is characterized as more local, which is important for any particular situation or conditional object. Such views require their own new understanding, research, they return us to the classical ideas of rationality, more precisely, how it should be interpreted today in the

context of social being and knowledge, which is constantly changing. A new return to classical philosophical objectivity: truth, good, beauty requires its explanation within the limits of classical rationality. The aim of the work is to research rationality at its classical stage of development, as well as its influence on the social philosophy of the New Age. The speculative nature of modern science is expressed in the fact that The Universe is understood as one thing, and the theoretical activity of the mind becomes the main method of knowledge. The Universe does not exist according to the mechanical laws of the New Age, but in accordance with more complex and multilevel principles. However, it is natural that the turn of modern science to the ancient principles in knowledge is only conditional. This transition or return is more reminiscent of the Hegelian movement of the spirit from the subjective through the objective to the absolute, where human knowledge having gone through certain stages of its development returns to itself, but enriched with new knowledge and new experience.

Keywords: rationality, irrationality, mind, method, thinking, paradigm, reliability.

Філософській підхід у відповідності до якого визнається історичність розуму розвивався у Г. Гегеля та неогегельянців, в марксизмі, неокантіанстві, філософія життя, Р. Коллінгвудом та ін. Т. Кун у роботі «Структура наукових революцій» розглядав раціональність як наявність багатьох її видів, що змінюють один одного у результаті наукових революцій [8].

Раціональність можна усвідомлювати як дещо єдине, як певний властивий людині спосіб засвоєння світу, що здатний накопичувати в собі дослідницький досвід і збагачуватися ним. Якщо так розглядати раціональність, то тоді вона потрапляє до нового контексту де змінюється мова раціональності. Якщо за Т. Куном, раціональність змінюється кожен раз коли змінюється парадигма, то чи є раціональність чимось з'ясованим, постійним, сформованим? Чи може вона мати відношення до істини? Виходить так, що єдиної універсальної раціональності немає. Скоріше раціональне можна віднести до прагматичного, що характеризується діяльністю та спрямуванням до мети. Але таке віднесення не спримує визначення раціональності, оскільки не всяка прагматика, що ефективна і вивірена, в результаті виявляється раціональною і не всяка поведінка, що відповідає меті є раціональною.

Якщо говорити про раціональність сьогодні, то ми знов повертаємося до кантівського та гегелівського розуміння раціональності як відповідності цінностям. Але як же розуміти такий розворот сьогодні? Можливо просто не слід шукати якихось критеріїв раціональності поза культурно-історичним контекстом того періоду про раціональність якого йде мова, оскільки абсолютизація раціональності це те ж саме, що абсолютизація раціональної природи людини. Чи завжди раціональність усвідомлюється як раціональність, а ірраціональність як ірраціональність, чи не підмінюються вони одне одним навмисне? Раціональність може бути в середині заданої системи, структури, нормативності, всередині чогось прийнятого хоча і умовно за правило, тому важливо звернутися до філософської спадщини розуміння раціональності у відповідності до історичних, культурних, соціальних умов.

В. Стьопін виділяє три типи раціональності: класична, некласична та постнекласична. На його думку, критерієм, за яким можна розділяти ці типи раціональності є тип системної організації

об'єктів, що досліджуються. Якщо мова йде про прості системи, то тут достатньо класичної раціональності. Також важливу роль відіграє тип картини світу, особливості засобів діяльності, ціннісні та цільові орієнтації суб'єкта пізнання [6, с. 349-358].

Цікавими є й інші класифікації. В. Швирьов виділяє два типи раціональності: відкрита і закрита. Він зазначає, що необхідним моментом відкритої раціональності, який відрізняє її від закритої є установка на критичний рефлексивний аналіз вихідних передумов концептуальних систем, що лежать в основі даної пізнавальної позиції, її визначальної парадигми. Ця установка дозволяє більш глибоко занурюватися в реальність не обмежуючись якимись згаданими апіорними структурами, через радикальну критичну рефлексію всяких парадигм [1, с. 14-15]. Саме критичність розкриває межі відкритої раціональності і дозволяє не занурюватися у суб'єктивізм і власне бачення, а йти пізнавальним шляхом свободи і спілкування. Є. Нікітін говорить про спецраціональність, під якою розуміє особливий різновид раціональності, що є властивою тій чи іншій спеціалізованій формі духовної діяльності [1, с. 49].

Виходячи з зазначених типологізацій, раціональність постає в гносеологічному та онтологічному планах як дещо по-перше систематизоване, логічно побудоване та усвідомлене, по-друге, як впорядковане, правильне, нормативне. Саме ці характеристики є властивими класичному раціоналізму, дослідження якого дозволить більш повно прояснити природу такого складного феномену як раціональність. Раціональне може розумітися разом з ірраціональним, а може й протиставлятися йому. Раціональне залежить від епохи, властивої їй культурі, для класичної раціональності є характерним розділення раціонального та ірраціонального.

З часів античності існує точка зору, що розумний погляд на річ передбачає пасивне споглядання, зосередженість на істині, ідеальному, ідеї, суті речі. А для розсудку є характерним споглядання форми у якій ця річ постає. На думку античних філософів, не можна ототожнювати раціональне зі знанням, оскільки знання теж може бути ірраціональним або мати його ознаки. Так Платон у своїх діалогах показав раціональність як відсутність суперечностей. У роботі «Держава» він показав державу не лише як певний суспільний ідеал, а й як раціонально побудовану систему, звісно у межах античного контексту розуміння раціональності. В роботах Платона відчувається впевненість автора у тому, що раціональність як метод пізнання є достовірною і необхідною. Дуалістичність онтології Платона, аксіологічні орієнтації є результатом як раціонального так і ірраціонального погляду на світ. Але все ж такі є підстави говорити про те, що раціональне було в пріоритеті у Платона. Ідеї можуть бути досягнуті лише раціонально, хоча вони і є вищими за розум. Розкриття світу речей як такого, що містить у собі розум, душа людини, одна частина якої є розумною і безсмертною дозволяють говорити про раціональні підстави філософії Платона. Раціоналізм Аристотеля проявлявся перш за

все у його роздумах про розумність і розсудливість, пізнавальні здібності людської душі, яка містить у собі логос, розділення розуму на практичний і теоретичний. Розум у Аристотеля тісно пов'язаний з благом суть якого у пізнанні цільових причин.

Подальшого свого розвитку класичний раціоналізм набув у період Нового часу. У Новий час розум фактично прирівнюється до розсудку і не є вже лише споглядальним, а безпосередньо конструює те, що потім пізнає. У цей період формуються характерні для західної Європи риси: деперсоналізація знання, раціоналізація науки і пізнавального процесу. До кінця 18 століття розум традиційно сприймався як такий, що пізнає буття світу і буття людини. Фактично воно поставало таким, що може бути пізнаним, підлягає осягненню розумом. Розум є позачасовим і обов'язковим у процесі наукового пізнання.

Найбільш видатним представником класичного раціоналізму виступає Р. Декарт. Він висунув щодо знання низку вимог, якими є несуперчливість, достовірність, запропонував принцип абсолютного сумніву, а логіку, математику, фізику вважав науковим взірцем. Він запропонував класичний раціональний метод пізнання, в основі якого була впевненість у тому, що світ може бути пізнаним тому, що по-перше людський розум має здатність пізнавати, а по-друге, мислення є адекватними реальному світові. Принцип методичного сумніву, інтелектуальна інтуїція, дедукція, аналіз, синтез, вчення про субстанцію, раціональний порядок охарактеризували класичну раціональність мислителя. Р. Декарт впевнено заявив, що світ принципово є пізнаним, важливо лише віднайти правильний метод і таким методом на його думку є раціоналізм. По суті філософія Р. Декарта є тріумфом раціонального мислення в його суто науковому розумінні. Г. Лейбніц продовжує раціоналістичну традицію Р. Декарта і зазначає, що основи світу - монади можуть бути пізнані лише розумом і усвідомлені як істина розуму. Повернення до аристотелівської логіки, формально-аналітичний метод, математичне мислення філософа теж говорять про раціоналістичне розуміння ним світу.

Соціальна філософія Нового часу зазнала вплив класичної раціональності, оскільки її предметність пов'язана з соціальним буттям і пізнанням. Суспільство, що переживає свою трансформацію, зміни в економічних, політичних відносинах, гносеологічна орієнтація на наукові методи пізнання, це все складає проблематику соціальної філософії цього періоду. Цікавими є погляди Т. Гоббса і Дж. Локка на суспільні процеси у зв'язку зі становленням класичної раціональності. Т. Гоббс переносить механіцизм на пізнання суспільства. У його поглядах суспільство постає як механізм, а люди, що його складають як елементи цього механізму. Проблема у тому, що природа людини є егоїстичною і у своїх соціальних діях вона завжди прагне лише власного інтересу. У процесі його досягнення людина усвідомлює, що її власний інтерес суперечить інтересам інших людей, ці інтереси протистоять один одному. Природний стан боротьби людських

інтересів є небезпечним для людини, оскільки в ньому перемагає, виживає лише сильніший. Дж. Локка теж цікавив механіцизм, якій він намагався застосувати до людського розуму. На його думку розум механічно обробляє відчуття прямуючи до найбільш абстрактного знання. Наукове пояснення повинне будуватися на тому, що розум здатний більш складні питання розділяти на більш прості і аналізувати їх, відповідаючи на питання науки.

В якості висновків можна зазначити, що класична раціональність спрямована на пошук істини, концентрує увагу на об'єкті у більшій мірі ніж на суб'єкті, її характеризує впевненість в можливості створення єдиного методу завдяки якому можна пізнати увесь світ, віра в розум та розумність як єдино вірний критерій істинності знання, уникнення випадковості і невизначеності як помилковості у дослідженні, істина розуміється як фундаментальна, розділення форми і змісту, впевненість, що форма часто не відповідає змісту, визнання лінійного розвитку науки. Щодо соціальної філософії цікавою є така особливість класичного раціоналізму як залежність від соціально-культурного розвитку та механіцизму. Якщо говорити про класичну раціональність у соціально-гуманістичному плані, то механіцизм як підхід не задовольняє вимогам суспільства, людини, оскільки існує за іншими правилами і принципами, що є набагато складнішими за механіку. Механістична несуперечливість щодо суспільного буття виглядає як надмірний логіцизм, що суперечить здоровому глузду. Класичний раціоналізм, який штучно віддалений від ірраціоналізму не відповідає складному характеру соціального буття та пізнання, значно його спрощує і намагається втиснути в достатньо жорсткі пізнавальні межі.

Список використаних джерел

1. Исторические типы рациональности / Отв. ред. В. А. Лекторский. - Т.1. -М. ИФРАН, 1995. – 350 с.
2. Кулик А. В. Идеи философов Нового времени о способах взаимодействия с хаосом // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Выпуск 5, 2014, с. 113-116.
3. Павлов Р. А. Банківський сектор національної економіки: стан, тенденції розвитку та проблеми антикризового регулювання / Р. А. Павлов // Держава і регіони. – (Серія економіка та підприємництво). – 2007. – № 2 – С. 177-184.
4. Павлов Р. А. Організаційно-економічний механізм антикризового регулювання банківського сектору національної економіки: теоретичні аспекти та вдосконалення / Р. А. Павлов. – Схід. – 2007. – №2. – С. 39-41.
5. Павлова Т. С. Філософсько-правове вчення Гегеля: Монографія. К.: Вища освіта, 2011. – 256 с.
6. Степин В. С. Интервью журналу «Вопросы философии» По «гамбургскому счету» // Философия, наука, цивилизация. М., 1999. С. 349-358.
7. Khmarskyi V. Ranking system for Ukrainian banks based on financial standing / V. Khmarskyi, R. Pavlov // Actual Problems of Economics. – № 184 (10). –P. 348-360.
8. Kuhn T. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago, 1962; 2ed. Chicago, 1970.
9. Pavlova T. S. The phenomenon of negative emotions in the social existence of human / T.S. Pavlova, V.V. Bobyl // Anthropological Measurements of Philosophical Research. – № 14. – P. 84-93.

10. Pavlova T. Ethics and law in Kant's views: the principle of complementarity / T. Pavlova, E. Zarutska, R. Pavlov, O. Kolomoichenko // International Journal of Ethics and Systems. – № 35 (4). – P. 651-664.

11. Zarutska E. Structural-functional analysis as innovation in public governance (case of banking supervision) / E. Zarutska, T. Pavlova, A. Sinyuk // Marketing and Management of Innovations. – 4. – P. 349-360.

References

1. Lektorskiy V. A. (eds.), 1995. *Istoricheskie tipy ratsionalnosti*. Vol. 1. Moscow: IFRAN.
2. Kulik A. V., 2014. Idei filosofov Novogo vremeni o sposobakh vzaimodeystviya s khaosom. Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. *Voprosy teorii i praktiki*, 5, pp. 113-116.
3. Pavlov R. A., 2007. Bankivskiy sektor natsionalnoi ekonomiki: stan, tendentsii rozvitku ta problemi antikrizovogo reguluyuvannya. *Derzhava i regioni*, 2, pp. 177-184.
4. Pavlov R. A., 2007. Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm antykryzovoho rehuliuвання bankivskoho sektoru natsionalnoi ekonomiky: teoretychni aspekty ta vdoskonalennia. *Skhid*, 2, pp. 39-41.
5. Pavlova T. S. 2011. *Filosofsko-pravove vchennia Hehelia: Monohrafiia*. Kyiv: Vyshcha osvita.
6. Stepin V. S., 1999. Intervyu zhurnalu «Voprosy filosofii» po «gamburgskomu schetu». *Filosofiya, nauka, tsivilizatsiya*. pp. 349-358.
7. Khmarskyi V., Pavlov R. (2016). Detection of the relationship between marketing strategy and financial position of commercial banks in Ukraine. *Actual Problems of Economics*, 10(184), 248-360.
8. Kuhn T. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, 1962; 2ed. Chicago, 1970.
9. Pavlova T. S., Bobyl V. V. (2018). The phenomenon of negative emotions in the social existence of human. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 14, 84-93. DOI: 10.15802/AMPR.V0114.115314
10. Pavlova T., Zarutska E., Pavlov R., Kolomoichenko O. (2019). Ethics and law in Kant's views: the principle of complementarity. *International Journal of Ethics and Systems*, 35(4), 651–664. DOI: 10.1108/IJOES-04-2019-0080
11. Zarutska E., Pavlova T., Sinyuk A. (2018). Structural-functional analysis as innovation in public governance (case of banking supervision). *Marketing and Management of Innovations*, 4, 349-360. DOI: 10.21272/MMI.2018.4-30